

İNSANİ GELİŞME KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*Yrd.Doç.Dr. Güler GÜNŞOY**

ÖZET

Gelir, insanların edinmek istedikleri önemli bir fırsattır ama bundan farklı anlamları da içerir. Gelişme kavramı da gelir ve servetin artmasının ötesinde insana odaklı bir kavramdır. Düşük gelirlilere öncelik veren, seçeneklerini arttıran ve kendi hayatlarını etkileyen kararlara katılma fırsatı veren gelişme için gerekli maddi ve sosyal koşullar sağlanmalıdır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNDP, gelişmenin artık ne kadar büyümeyle değil ne tip büyümeyle değerlendirilmesi gereği karşısında İnsanca Gelişme Endeksi'ni geliştirmiştir. Bu endekse göre dünya ülkeleri gruplandırılmıştır. Türkiye'nin bu gruplandırmadaki mevcut yeri ve üst sıralarda değildir. Bu nedenle Türkiye'de de insan unsuru gelişmenin gerçek amacı olarak ele alınarak, politikalar geliştirilmelidir. İnsan unsuru gelişmenin ulusal politikalar ve uluslararası işbirliği bakımından önceliklerin belirlenmesinde yol gösterici ilke olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

Income is something that every human wants to gain; however, it is not the sum of their lives. That is why development, rather than referring to income and increased richness, is a human-focused concept. Necessary financial and social conditions should be met so that people with low-income get priority, increase their opportunities and take part in decisions which effect lives. United Nations Development Program (UNDP); being more concerned with the type of growth rather than the amount has developed the Human Development Index. According to this index, world countries have been re-grauped. Turkey's current position withing this new group is

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

not at upper levels. That is why, in Turkey also, human beings should be taken as the real goal, and politicians be trained accordingly Human Development should be taken as the guiding principle for identifying priorities in national policies and international cooperations.

I. GİRİŞ

Ekonomik büyüme ile kalkınma arasındaki ilişki sıkça üzerinde durulan bir konudur. Bunun öndegelen sebebi, genellikle pek çok gelişmekte olan ülkede ekonomik büyümenin getirdiklerinin her zaman o ülkenin insanları için imkân ve refah anlamına gelmemesidir. Bu nedenle, sosyal açıdan dezavantajlı olan insanların kalkınmaları için gereken ulusal ve uluslararası programların girişimlerini desteklemek için sürekli adımlar atılmaktadır. Bu çalışmada, insani gelişme yaklaşımıyla Türkiye'nin dünya ülkeleri arasındaki yeri incelenerek bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

II. İNSANİ GELİŞME YAKLAŞIMININ İNCELENMESİ

İnsani gelişme (human development) son yıllarda yaygın kullanım alanı bulan bir kavramdır. Kavramı kelime anlamında ilk kullanan ve geliştiren ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programıdır. Bu kuruluş 1990'ların başından beri gelişmenin insani boyutuna giderek daha fazla vurgu yaparak her yıl İnsani Gelişme Raporu yayınlamaktadır. Bu raporlarda kalkınma olgusu "insani gelişme" ile özdeşleştirilmektedir. Bu sürece yol açan faktörlerin neler olduğu üzerinde durulmasında yarar bulunmaktadır.

Son yıllarda uluslararası ekonomide görülen gelişmeler, yapısal uyum ve küreselleşme sürecindeki değişimler, ekonomik faaliyet düzeyindeki hareketlenmeler ve görece ürün/faktör fiyatlarındaki dalgalanmalar dünyadaki gelir ve servet dağılım biçimlerini de derinden etkilemiştir. Hem ulusal hem uluslararası düzeyde, bu süreçlerin ve uygulanan politikaların, gelir ve servetin

yoksuldan zengine aktarılarak yeniden dağılımına katkıda bulunduğu dair yeterli kanıt mevcut gibi görünmektedir¹.

Gelişmekte olan ülkelerde, değişimin gelir ve refah üzerindeki etkisi, artan borç yükü, özel sermaye akışlarının azalışı, kötüleşen ticaret oranları, sermaye göçünün artışı yüzünden büyümektedir. İstikrar ve uyum politikaları özellikle sosyal hizmet ve refaha yönelik kamu harcamalarının kısıtlanması veya azalışı; artan oranlı vergilendirmede indirim; kitle tüketimine yönelik mal ve hizmetlerde sübvansiyonun kaldırılması; kullanıcı ücretlerinin getirilmesi veya arttırılması; reel faiz oranlarında artış; reel ücret ve istihdamda düşüş; tesadüfi, yarı zamanlı istihdam ve gayri resmi sektör faaliyetlerinde artış gibi mekanizmalar aracılığıyla toplumdaki yoksulluk ve eşitsizliği güçlendirmiştir².

Gelişmekte olan ülkelerde, yukarıda anılan dönemde, kamu harcamalarının kompozisyonunda da önemli değişimler olmuştur. Kriz şartları düşünülerek eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlere yapılması gereken harcamalar sınırlanmış ve ertelenmiştir³.

Bu gelişmelerle, gelişme olgusuna bakış açısını değiştirirken, işsizlik, yoksulluk, temel ihtiyaçların karşılanması ve gelir dağılımı gibi daha önce gözardı edilen konulara ağırlık verilmeye başlanmış, böylece gelişmenin sadece ekonomik değil, toplumsal ve insani boyutlarının da olduğu anlaşılmıştır. Son noktada gelişme, nihai odak noktası insani gelişme olan ve insanların yeteneklerini geliştirdiği bir süreç olarak algılanabilir⁴. 1970'lerden sonra büyüme-merkezli olduğu için gelişme kavramına yapılan eleştirilerin sonucunda varılan nokta budur. Gelişmekte olan ülkelerde hızlı büyümeye rağmen

¹ Dharam GHAI, "Economic Growth, Structural Change and Labour Absorption in Africa", B. Salome (ed.), *Fighting Urban Unemployment in Developing Countries*, Paris: OECD, 1989; D.GHAI ve C. Hewitt de ALCANTARA, "The Crisis of the 1980s in Africa, Latin America and the Carribean: An Overview", D.GHAI (ed.), *The IMF and the South: The Social Impact of Crisis and Adjustment*, Londra: Zed Books, 1991.

² George RODGER (ed.), *Urban Poverty and the Labour Market*, Cenevre: ILO, 1989, s.5.

³ P. GALL, "What Really Matters-Human Development", C.K. Wilber ve K.P. Jameson (Eds.), *The Political Economy of Development and Underdevelopment* içinde, Singapore: McGraw-Hill Inc., 1992, s.539.

⁴ K. GRIFFIN ve J. KNIGHT, "Human Development: The Case For Renewed Emphasis", *The Political Economy...* içinde, s. 576.

yoksulluk ve işsizliğin artışı insan merkezli gelişme kavramına dikkat çekmiş ve gelişme sorunu, daha önceki gelişme teorilerinden farklı olarak belli bir teorik bütünlük olarak ele alınmak yerine daha çok yaşanan bütünlüğün belirli bir boyutu ile ilgilenme yoluna gidilmiştir⁵.

Ekonomik büyüme ile çevrenin korunması arasında denge kurulması yönündeki düşüncelerden üretilen “kalkınmanın sürdürülebilirliği”, büyüme ile gelir dağılımı ve fakirliğin giderilmesi arasındaki uzlaşmaya ilişkin “yeniden gelir dağılımı”, yoksulluğun giderilmesi kapsamında minimum besin, sağlık, eğitim gibi temel hizmetlerin sağlanmasına öncelik veren “temel ihtiyaçlar” yaklaşımlarının hepsi aslında aynı amacı paylaşır. Son yıllarda amaçlarına ulaşmak için en iyi aracı seçme konusunda farklılaşan bu düşünce örgülerine, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini farklı yöntemlerle belirlemeye çalışan “insani gelişme” kavramı eklenmiştir. Gelirin yanında insan mutluluğunu ve yaşam kalitesini, sağlıklı ve uzun bir yaşamı, iyi bir eğitimi ve insanın demokratik hak ve özgürlüklerini içeren çok boyutlu, çok unsurlu bu yaklaşım ülkelerin gelişmişliğinin ölçüsü olarak “insani gelişme endeksini” kullanır.

III. İNSANİ GELİŞMENİN ÖLÇÜLMESİ

İnsani gelişmeyi “insanların seçeneklerini artırma süreci” olarak tanımlayan yaklaşımın⁶ geniş kapsamlı yönlendiriciliği karşısında, insanca gelişmenin ideal ölçümü çok sayıda değişken içermelidir. Oysa, bu konuda karşılaştırılabilir istatistiklerin yokluğu buna olanak tanımamaktadır. Öte yandan, çok sayıda değişkenle uğraşmak yanıltıcı olabilir ve bu da dikkatleri asıl eğilimden başka yönlere kaydırabilir. Kısacası, sosyal ve ekonomik olguların belirlenmesi, belirleme metodolojisindeki şartlanmalardan ve ölçme sorunlarından kaynaklanan çok sayıda önemli zorluklar göstermektedir. Sosyal ve ekonomik olguların, tarihin, coğrafyanın ve toplumun belirli bir noktasında yer alması anlamındaki eşsizliği, doğa bilimlerinde olduğu gibi kontrol edilen deneylere girişilmesini zorlaştırmaktadır. Sosyal ve ekonomik olguların dinamik tabiatı

⁵ Ergül HAN, A. Ayşen KAYA, *Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika*, 2.B., Birlik Ofset, Eskişehir, 1997, s.126.

⁶ Halis AKDER, *UNDP İnsanca Gelişme Raporu ve Türkiye Ülke Profili*, İnsanca Gelişme Birinci Türkiye Konferansı (Rapor), 7-8 Eylül 1992.

dolayısıyla cereyan eden devamlı yapısal değişmeler, genellemelere ulaşmak bakımından da zorluklar oluşturmaktadır⁷.

UNDP, 1990 yılından bu yana yayınladığı İnsani Gelişme Raporunda ülkelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini karşılaştırmak için İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index-HDI) adı verilen bir endeks geliştirmiştir. UNDP, yayınladığı raporda ülkeler arasındaki gelişme düzeyinin sadece kişi başına milli gelirdeki artışla (ekonomik büyüme) ölçülmesinin doğru olmadığını ifade etmektedir. Bir ülkedeki milli gelir artışının yüksek olması, o ülkenin gelişmiş ülke olarak kabul edilmesi için yeterli değildir.

İnsani Gelişme Raporları (İGR), insanı düşünmeye zorlayan temel konular ve 175'ten fazla ülkeyi karşılaştırma yöntemiyle analiz eden güncelleştirilmiş İnsani Gelişme Göstergeleri (İGG) içermektedir. Her yıl yenilenen İGG, temeli insan olan bir bakış açısı ile ülkelerin gelişme seviyelerini ölçen karmaşık bir endekstir. Ekonomik büyüme ve üretime dayalı göstergelerden farklı olarak, bu endeks ile, refah düzeyini ülke bazında ölçmektense, o ülkede yaşayan insanlar açısından ölçmek mümkün olmuştur.

İnsani Gelişme Endeksi (İGE) üç göstergeye dayanmaktadır⁸: doğumda yaşam beklentisi olarak ölçülen ömür; yetişkinlerin okur-yazarlık ve ilk/orta/yüksek eğitimde okullaşma oranı ile birlikte ölçülen eğitim düzeyi ve satın alma gücü paritesine göre kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla ile ölçülen yaşam standardı. Endeks oluşturulurken her bir gösterge için değişmeyen en az ve en yüksek değerler belirlenmiştir:

- i. Doğumda yaşam beklentisi: 25 yaş ve 85 yaş
- ii. Yetişkinlerin okur-yazarlık oranı: 90 ve %100
- iii. Kaba (birleştirilmiş) okullaşma oranı: 90 ve %100
- iv. Satınalma gücü paritesine göre GSYİH 100\$-40.000;

İGE yukarıdaki kriterlere göre her bir boyutu için şu genel formüle göre bir endeks hesaplanabilir: $\text{Endeks} = (\text{Gözlemlenen değer} - \text{en düşük değer}) / (\text{En yüksek değer} - \text{en düşük değer})$

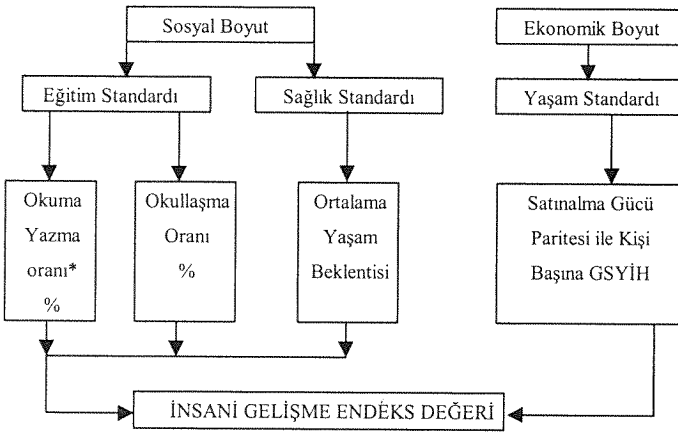
⁷ Orhan GÜVENEN, *Bir İstatistikçi Gözüyle: UNDP İnsanca Gelişme Raporu, İnsanca Gelişme Birinci Türkiye Konferansı (Rapor), 7-8 Eylül 1992.*

⁸ UNDP, *İnsani Gelişme Raporu: Türkiye (1998)*, Ankara, s.103.

Her ülke için hesaplanan İGE bu üç boyutun (endeksin) basit ortalamasıdır: Yaşam beklentisi (YE), eğitim düzeyi (EE) ve uyarlanmış gelir (GE): $İGE=(YE + EE + GE)/3$

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı raporlarında, yukarıdaki kriterlere göre oluşturulan İnsani Gelişme Endeksinin oluşumunu aşağıdaki şekill yardımıyla daha net bir şekilde görebiliriz.

Şekil 1: İnsani Gelişme Endeksinin Oluşumu

* Okuma-yazma oranının endeksin hesaplanmasında 2/3, okullaşma oranının ise 1/3 ağırlığı bulunmaktadır.

UNDP raporlarında yukarıdaki kriterlere göre oluşturulan İGE'ne göre üç kategori oluşturulmaktadır:

- İGE Puanı 0.800-1.000: Yüksek Düzeyde İnsani Gelişme
- İGE Puanı 0.500-0799 : Orta Düzeyde İnsani Gelişme
- İGE Puanı 0.000-0.499 : Düşük Düzeyde İnsani Gelişme

IV. İNSANİ GELİŞME AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN DÜNYA'DAKİ YERİ

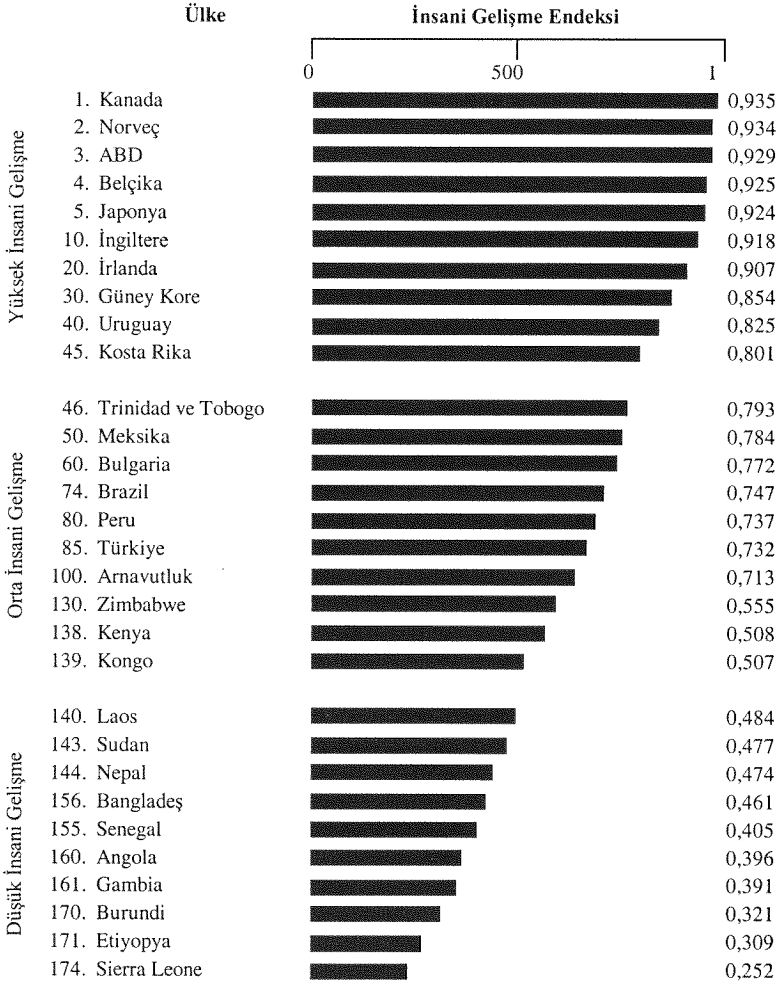
Türkiye'nin insani gelişme açısından günümüzdeki düzeyini belirlemek, ülkenin uzun vadeli ekonomik ve politik stratejilerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

A) DÜNYA ÜLKELERİNİN İNSANİ GELİŞME AÇISINDAN GRUPLANDIRILMASI

UNDP'nin 2000 yılında yayımladığı İnsani Gelişme Raporu'nun verilerine göre (UNDP,2000) İGE dünya ortalaması 1997'de 0.706 değerini almaktadır. Bu değer, orta düzeyde insani gelişme düzeyini tanımlamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre yapılan gruplandırmalarda önemli sapmalar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Aşağı Sahra Afrikası'nda İGE ortalama değeri 0.464'e kadar düşerken, sanayileşmiş ülkeler ortalaması 0.919'a kadar çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin ortalamasının 0.430 olduğu düşünüldüğünde insani gelişme düzeyleri arasındaki farkın büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki şekil 2'de seçilmiş bazı ülkeler insani gelişme düzeylerine göre gruplandırılmıştır.

Ülkeler bazında düşünülürse, Kanada, indekste yer alan 174 ülke açısından ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada Norveç, üçüncü sırada ABD, dördüncü sırada Belçika ve beşinci sırada Japonya bulunmaktadır. Bu ülkeleri batının diğer gelişmiş ülkeleri izlemektedir. İnsani gelişme düzeyi sıralamasında en altta Sierra Leone yer almaktadır. Bu ülkeyi Nijer, Etiyopya, Burkina Faso ve Burundi gibi ülkeler izlemektedir. Sierra Leone ile Kanada'nın karşılaştırılması durumunda ortaya bazı ilginç sonuçlar çıkmaktadır.

Şekil 2: Seçilmiş Bazı Ülkelerde İnsani Gelişme Endeksi

- Kanada'da bir insanın ortalama yaşam beklentisi 79 yıldır ki bu Sierra Leone'nin verisinin iki katından fazladır.

- Kanada'da okuma-yazma oranı %99 iken bu oran Sierra Leone'de %33.3'tür. Yani Sierra Leone'de okuma-yazma bilenlerin oranı Kanada'dakilerin üçte birinden daha azdır. Okullaşma oranı Kanada'da %99 iken, bu oran Sierra Leone'de %30'dur.

- Kanada'da satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başına GSYİH 23.582\$'dır. Bu rakam Sierra Leone'de 458\$'dır ki yaklaşık 55 katıdır.

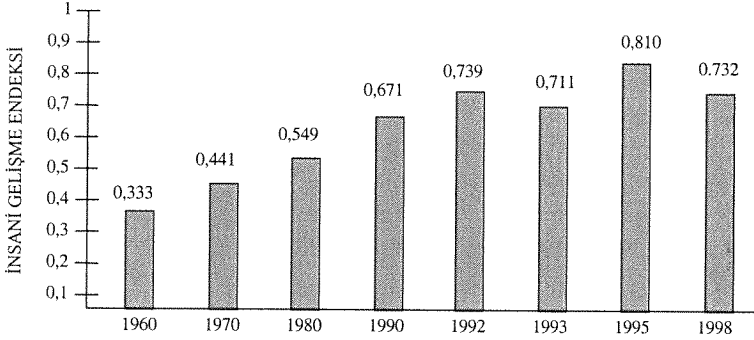
Ülkeler arası karşılaştırmada ortaya çıkan ilginç bir sonuç da şudur: Kişi başına düşen GSYİH'sı 10.158\$ olan Suudi Arabistan'ın, 9.960\$ olan Umman'ın, 8.488\$ olan Güney Afrika'nın orta düzeyde insani gelişme gösteren ülkeler grubunda kalmasına karşın 7.619\$ ile Polonya, 8.623\$ ile Uruguay ve 7.910\$ ile Slovakya yüksek insani gelişme grubunda görülmektedir. Bu durum, insani gelişme indeksinin hesaplanmasındaki "insani" unsurların önemini vurgularken, büyüme-kalkınma farklılığının da altını çizmektedir.

B) İNSANİ GELİŞME AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN DÜNYA'DAKİ YERİNİN İNCELENMESİ

Türkiye, UNDP İnsani Gelişme Raporu'na göre, 2000 yılında, insani gelişme açısından 0.732 değeri ile dünya ülkeleri arasında 85.sırada ve orta düzeyde insani gelişme düzeyi gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Rapora göre, Türkiye'de ortalama yaşam beklentisi 69 yıldır. Yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranı %84 okullaşma oranı %61'dir. Kişi başına 6.422 ABD Doları (Satınalma Gücü Paritesine Göre) GSYİH düşmektedir.

UNDP ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) işbirliği ile hazırlanan İnsani Gelişme Raporu Türkiye (1996) başlığını taşıyan raporda Türkiye'nin 1960 sonrasında İnsani Gelişme düzeyini önemli ölçüde arttırdığı belirtilmektedir. 1960 yılında 0.333 olan endeks,1995-1996 yıllarında 0.810'a kadar yükselmiş, 1998 yılında bir miktar düşerek 0.732 değerine ulaşmıştır. Türkiye'nin istikrarlı gelişmesi aşağıdaki şekil 3'de görülmektedir.

Şekil 3: Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksindeki Değişim (1960-1998)

Kaynak: UNDP,İnsani Gelişme Raporu,2000

Türkiye'nin, insani gelişme endeksinin değeri sürekli artmasına rağmen, olması gereken yerde yer almadığı düşünülebilir. Çünkü, insani gelişme raporunda, kişi başına düşen milli gelir açısından Türkiye'nin altında olan toplam 26 ülkenin insani gelişme açısından Türkiye'nin üstünde yer aldığı görülmektedir. Örneğin Gürcistan'ın kişi başına düşen milli geliri 3.353ABD Doları olmasına rağmen 6.422 ABD dolar ile Türkiye insani gelişme açısından bu ülkenin altında yer almaktadır.

C) İNSANİ GELİŞME AÇISINDAN TÜRKİYE VE AB ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihsel süreç açısından öncelikli bir yeri olan AB ülkeleriyle insani gelişme odaklı bir karşılaştırma yapılmasında yine UNDP'nin son raporu kullanılacaktır. Aşağıdaki Tablo 1'de insani gelişmenin bileşenleri bu karşılaştırmayı ön plana çıkaracak şekilde düzenlenmiştir.

Tablo 1: Türkiye ve AB Ülkelerinin İnsani Gelişme Açısından Karşılaştırılması

	Yaşam Süresi Beklentisi	Yetişkin Okuma Yazma	Satınalma Gücüne Dönüştürülmüş Kişi Başına Gelir	Yaşam Süresi Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi	Gelir Endeksi	İnsani Gelişme Endeksi
İsveç	78.7	99.0	23.223	0.90	0.99	0.91	0.926
Belçika	77.3	99.0	20.659	0.87	0.99	0.89	0.925
Hollanda	78.0	99.0	22.176	0.88	0.99	0.90	0.925
İngiltere	77.3	99.0	20.336	0.87	0.99	0.89	0.918
Fransa	78.2	99.0	21.175	0.89	0.97	0.89	0.917
Finlandiya	77.0	99.0	20.847	0.87	0.99	0.89	0.917
Almanya	77.3	99.0	22.169	0.87	0.96	0.90	0.911
Danimarka	75.7	99.0	24.218	0.85	0.97	0.92	0.911
Avusturya	77.0	99.0	23.166	0.87	0.95	0.91	0.908
Lüksemburg	76.8	99.0	33.505	0.86	0.89	0.97	0.908
İrlanda	76.6	99.0	21.482	0.86	0.96	0.90	0.907
İtalya	78.3	98.3	20.585	0.89	0.93	0.89	0.903
İspanya	78.1	97.4	16.212	0.88	0.95	0.85	0.899
Yunanistan	78.2	96.9	13.943	0.89	0.91	0.82	0.875
Portekiz	75.5	91.4	14.701	0.84	0.92	0.83	0.864
Türkiye	69.3	84.0	6.422	0.74	0.76	0.69	0.732

Türkiye'nin tam üye olma sürecine girdiği AB ülkelerinin tümü yüksek insani gelişme grubuna dahildir. Bu ülkelerden İsveç AB ülkelerinin arasında 0.926 değeri ile en yüksek insani gelişme düzeyine ulaşırken Portekiz 0.864 değeri ile grubun sonunda yer almakta ancak yine de dünya sıralamasında 28'inci sırada bulunmaktadır. Belçika'da 77.3 olan yaşam süresi beklentisi, Portekiz'de 75.5, Türkiye'de ise 69.3'dır. Yaşam süresi beklentisi ortalaması AB'de 76.8'dir. Yetişkin okuma-yazma oranı Belçika'da %99, Portekiz'de %91.4, Türkiye'de %84.0'dir. AB okuma-yazma oranı (eğitim endeksi) ortalama %94'dir. Okullaşma oranı Belçika'da %99, Portekiz'de %91, Türkiye'de %76'dır. AB okullaşma oranı ortalaması %96'dır. Kişi başına düşen reel GSYİH, Belçika'da 23.223\$, Portekiz'de 14.701 \$, Türkiye'de 6.422 \$'dır. AB ülkelerinin ortalama kişi başına düşen reel GSYİH 20.702\$'dır.

SONUÇ

Kalkınma kavramı ve kalkınmanın göstergelerinde zaman içinde görülen değişim, kalkınma stratejilerinde ve bunların işlevlerine olan yaklaşımlarda da önemli değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Kalkınmanın yeni göstergeleri, sosyal, siyasal ve ekonomik faktörler arasındaki etkileşimin yapısını ortaya çıkarmaya yönelmiştir.

Günümüzde, küresel kalkınmaya rağmen ülkeler arasında büyüme, gelir ve yaşam standartları bakımından önemli farklılıklar devam etmektedir. Dünya ülkelerinin İGE açısından incelenmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu durumda, küresel rekabet ortamında kalkınmayı sürdürebilmenin temel gereklerinin başında ülkeler arasında insanca gelişme açısından oluşan farklılıkları en aza indirecek siyasal, ekonomik ve teknik desteğin oluşturulması yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir husus da, gelişmenin beşeri sermaye yatırımlarına öncelik verilerek gerçekleştirilmesinin önemidir.

Türkiye'nin, AB'ne aday bir ülke olarak ekonomik açıdan olduğu kadar sosyal sektörlerde de ilerlemeye önem vermesi gerekmektedir. Çünkü, ekonomik kalkınma, insani gelişme için gerekli, ancak yeterli bir koşul olarak görülmemektedir. Halen nüfus, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi alanlardaki göstergelerimiz olması gereken düzeyde değildir. Bu nedenle, Türkiye'nin ekonomik büyüme hızını arttırırken insani gelişme düzeyini yükseltmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

AKDER, H. *UNDP İnsanca Gelişme Raporu ve Türkiye Ülke Profili*, İnsanca Gelişme Birinci Türkiye Konferansı (Rapor), 7-8 Eylül 1992.

GALL, P. "What Really Matters-Human Development", C.K. Wilber ve K.P. Jameson (Eds.), *The Political Economy of Development and Under Development* içinde, Singapore, McGraw-Hill Inc., 1992.

GHAI, D. "Economic Growth, Structural Change and Labour Absorption in Africa", B. Salome (ed.), *Fighting Urban Unemployment in Developing Countries*, Paris OECD, 1989.

GHAI, D. ve ALCANTARA, C. Hewitt. "The Crisis of the 1980's in Africa, Latin America and the Carribean: An Overview", D.Ghai (ed.), *The IMF and the South: The Social Impact of Crisis and Adjustment*, Londra: Zed Books, 1991.

GRIFFIN K. ve KNIGHT, J. "Human Development: The Case for Reneved Emphasis", *The Political Economy* içinde, 1992.

GÜVENEN, O. *Bir İstatistikçi Gözüyle UNDP İnsanca Gelişme Raporu*, İnsanca Gelişme Birinci Türkiye Konferansı (Rapor), 7-8 Eylül 1992.

HAN, E. KAYA, A.Ayşen. *Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika*, 2.B., Birlik Ofset, Eskişehir, 1997.

RODGER, G. (ed.). *Urban Poverty and the Labour Market*, Cenevre ILO, 1989.

UNDP. *İnsani Gelişme Raporu*. Türkiye, Ankara, 1998.

UNDP. *İnsani Gelişme Raporu*. Türkiye, Ankara, 2000

